

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА**

МАРТИНІВ Юрій Ігорович

УДК: 271.2 (477.84): (322:332.15) (091) «1831/1914»

**ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ТА ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКА
ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ У 1831–1914 РР.**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Тернопіль – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Бистрицька Елла Володимирівна,
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, кафедра
всесвітньої історії та релігієзнавства,
професор.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Сухий Олексій Миколайович,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра новітньої історії України імені Михайла Сергійовича Грушевського,
завідувач;

кандидат історичних наук, доцент
Дудар Василь Леонідович,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
кафедра історії та культури України,
доцент.

Захист відбудеться «12» грудня 2018 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.053.04 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2, ауд. 31).

З дисертацією можна ознайомитись на офіційному сайті <http://tnpu.edu.ua> та у науковій бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2).

Автореферат розісланий «10» листопада 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. О. Федорів

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Почаївська лавра в історії України займає одне із чільних місць як центр релігійного, духовного і культурно-мистецького життя. Її конфесійна приналежність є яскравою ілюстрацією складних соціальних трансформацій минулого. З часу свого заснування обитель перебувала у складі Київської митрополії, що підпорядковувалася Константинопольському Патріархату. Після укладення Берестейської унії 1596 р. монастир перейшов до Греко-Уніатської Церкви. Поразка польського Листопадового повстання 1830–1831 рр. стала приводом для царату включити його у структуру Російської Православної Церкви (далі – РПЦ). У роки Першої світової війни австрійський уряд перетворив на якийсь час Успенський собор лаври у костел. Після Ризького мирного договору 1921 р. лавра перейшла під юрисдикцію Православної Церкви в Польщі, а з початком Другої світової війни – знову до РПЦ. В умовах польської та російської експансії українських етнічних територій, обитель не втратила свого значення, а, навпаки, зміцнювала його. Вона була осередком паломництва тисяч вірян і залишається культовим місцем у незалежній Україні. Сьогодні лавра знаходиться в управлінні Української Православної Церкви у підпорядкуванні Московського Патріархату, яка демонструє несприйняття націєтворчих процесів.

Вплив лаври впродовж століть забезпечувався не лише державною ідеологією православ'я, а й потужним фінансово-господарським становищем, що пов'язувало її з державними структурами, представниками різних станів та конфесій. Цей сегмент діяльності обителі практично залишився поза увагою істориків. Дослідження економічної складової життєдіяльності лаври дозволить з'ясувати механізми її управління, джерела фінансування, місце і значення господарського комплексу в реалізації освітніх програм, розвитку книгодрукування, будівництва і реконструкції, створення відповідної інфраструктури. А відтак, з'ясувати економічну потугу Почаївської лаври, яка була провідником етноконфесійної політики самодержавства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося в межах наукового напрямку кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка «Релігія і Церква в Україні у контексті світових і суспільних трансформацій» (державний реєстраційний номер 0117U002181) та «Актуальні проблеми історії, культури, освіти, науки і техніки України» (державний реєстраційний номер 0117U009915).

Мета дослідження зумовлена актуальністю теми й полягає у з'ясуванні: правових засад функціонування Почаївської лаври, що регулювали її

фінансово-господарську діяльність; здійсненні системного аналізу структури виробничого комплексу та його ефективності.

Поставлена мета вимагає розв'язання наступних **завдань**:

- проаналізувати стан наукового вивчення теми, охарактеризувати її джерельну базу, визначити методологічні засади дослідження;
- з'ясувати правовий статус Почаївської лаври у структурі РПЦ;
- охарактеризувати особливості управління обителі як господарської одиниці;
- визначити структуру господарського комплексу Почаївської лаври;
- проаналізувати напрямки розвитку фінансово-кредитної діяльності, промислових і сільськогосподарських виробництв, сфери послуг Почаївської лаври та визначити ступінь їх прибутковості;
- дослідити джерела фінансування навчальних закладів, друкарні, будівництва та реконструкції культових і господарських споруд.

Об'єктом дослідження є Почаївська лавра у 1831–1914 рр.

Предметом дослідження є спрямованість, механізми, засоби, форми господарської діяльності Почаївської лаври, що здійснювалася у правовому полі імперсько-синодальної системи управління РПЦ у 1831–1914 рр.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1831–1914 рр. Нижня межа дослідження обумовлена включенням Почаївського монастиря в структуру РПЦ й надання йому статусу лаври. Верхня межа дослідження пов'язана з початком Першої світової війни, коли докорінно змінилися умови діяльності господарського комплексу лаври.

З метою з'ясування особливостей синодальної системи управління РПЦ, що внаслідок приєднання Волині до складу Російської імперії була поширена на діяльність Почаївської лаври, а також витоків формування обителі як суб'єкта господарювання, автор використав матеріали, датовані XVIII ст.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію колишньої Волинської єпархії в адміністративних кордонах Волинської губернії: сучасні Волинську, Рівненську, північні частини Тернопільської, Хмельницької та більшої частини Житомирської областей.

Методологічною основою дослідження є принципи науковості, об'єктивності, системності, світоглядного плюралізму, історизму, що уможливили використання конкретно-історичного підходу до вивчення феномену Почаївської лаври як потужного господарського комплексу на Волині у зазначений період й передбачає дослідження сукупності причинно-наслідкових зв'язків, що зумовили її становлення як важливого суб'єкта господарювання в умовах економічних реформ XIX – початку XX ст.

Беручи до уваги міждисциплінарний характер досліджуваної теми, використано загальнонаукові методи емпіричного та теоретичного дослідження, зокрема, аналізу, синтезу, індукції, дедукції, узагальнення, систематизації. Комплекс спеціальних методів історичного пізнання включав історико-генетичний, порівняльно-історичний, історико-типологічний, історико-системний методи. На етапі архівного пошуку застосовувалися методи класифікації і критики джерел.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:
вперше:

- виявлено і введено до наукового вжитку значний масив матеріалів з архівних установ України, що розкривають напрямки, форми і засоби формування господарського комплексу Почаївської лаври, його включення в систему виробничих відносин регіону в 1831–1914 рр.;
- з'ясовано механізми управління господарським комплексом лаври, ступінь відповідальності та підзвітності членів Духовного собору, що було однією з важливих умов контролю за рухом обігових коштів та майна, а відтак, її стабільного економічного розвитку;
- систематизовано і структуровано напрямки фінансово-кредитної, промислової і сільськогосподарської діяльності лаври;
- проведено статистичний аналіз ефективності лаврського господарства й виявлено найбільш прибуткові джерела фінансових надходжень;
- з'ясовано специфіку розвитку лаврської інфраструктури;
- проаналізовано оплату праці штатних працівників лаври (посадові особи і братія монастиря) та найманих працівників, які залучалися до роботи у господарстві, освітніх закладах та інших об'єктах; відповідність їх заробітної плати середній заробітній платі у Волинській губернії;
- проведено аналіз видатків на утримання освітніх навчальних закладів, модернізацію друкарні, будівництво та реконструкцію культових і господарських споруд;

поглиблено:

- висновки вітчизняних учених, що секуляризаційні реформи церковного землеволодіння XVIII–XIX ст. мали непослідовний характер й уможливили до 1917 р. повернення земельних угідь у власність Церкви;
- аналіз кадрової політики щодо монастирів, яка характеризувалася призначеннями на керівні посади (архімандритів, ігуменів) росіян за походженням, а також практикою частого переміщення архієреїв на кафедрах;
набуло подальшого розвитку:
- вивчення синодальної вертикалі управління РПЦ, що сприяло інтеграції Почаївської лаври у державний релігійний простір;
- дослідження механізму передачі у 1831 р. Почаївського монастирського комплексу в структуру РПЦ;
- теза про уніфікацію сакральних споруд в імперії відповідно до зразків російського храмового будівництва як одного із пріоритетних завдань синодальної адміністрації на шляху перетворення лаври на російський православний духовний центр.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на засіданнях кафедри стародавньої та середньовічної історії, щорічних наукових звітних конференціях професорсько-викладацького складу Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Результати дисертації апробовані у формі виступів на:

– міжнародних науково-практичних конференціях: II міжнародна науково-практична конференція «Аркасівські читання» (м. Миколаїв, 27–28 квітня 2012 р.); III міжнародна науково-практична конференція «Аркасівські читання» (м. Миколаїв, 26–27 квітня 2013 р.); «Польська культура в контексті волинського тексту» (м. Луцьк, 3–4 квітня 2014 р.); XXIV міжнародна наукова конференція «Історія релігії в Україні» (м. Львів, 12–16 травня 2014 р.); IX конгрес Міжнародної Асоціації українців (м. Київ, 25 червня 2018 р.);

– *всеукраїнських* науково-практичних конференціях: «Документальна спадщина Полтавщини: минуле, сучасне, перспективи» (м. Полтава, 2008 р.); «Сучасна бібліотека в інноваційному просторі» (м. Луганськ, 17–18 березня 2011 р.); «Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій» (м. Тернопіль, 27–28 листопада 2014 р.); «Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства» (м. Тернопіль, 21–22 квітня 2016 р.); «Релігія, Церква, віруючі в добу суспільних викликів: історичний досвід та сучасні рецепції» (м. Тернопіль, 22 березня 2018 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження викладені у 14 наукових працях, з них 8 – у фахових виданнях України, у т. ч. 2 – включені до переліку міжнародних наукометричних баз даних, 6 – у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура дослідження складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (325 позицій), додатків – 16 (13 – таблиці, 3 – текстові матеріали). Обсяг основного тексту 202 сторінки. Загальна кількість сторінок дисертації становить – 312 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, її зв'язок з науковими програмами, визначено мету і завдання, об'єкт та предмет наукового пошуку, хронологічні й територіальні межі, методологічну основу дослідження, розкрито наукову новизну одержаних результатів, подано інформацію про апробацію результатів та структуру дослідження.

У першому розділі «**Історіографія, джерельна база та методологія дослідження**» проаналізовано історіографію проблеми, охарактеризовано джерельну базу та теоретико-методологічні засади наукового дослідження.

Класифікацію історіографії з обраної теми проведено за тематично-хронологічним принципом: праці істориків періоду Російської імперії, радянська історіографія, праці представників української діаспори, сучасна українська та зарубіжна історіографії. До аналізу цих груп досліджень включені монографії, статті, матеріали конференцій, автореферати і дисертації (1991–2017 рр.).

Праці істориків періоду Російської імперії позначені впливом офіційної ідеології й характеризуються конфесійною апологетичністю. Зазвичай, автори не виокремлювали українські єпархії з контексту релігійного життя, не акцентували уваги на відмінностях релігійних традицій українців та росіян. У роботах Л. Денисова, П. Знаменського, А. Карташова, В. Левицького,

митрополита Макарія (Булгакова), Д. Ростиславова, С. Соловйова, І. Смолича, Н. Тальберга, М. Толстого характеризуються місце і роль РПЦ у системі державних відносин та еволюція її інституцій. У окремих розділах праць йдеться про Почаївську обитель і Волинську єпархію.

Конфесійно заангажованими є перші дослідження, присвячені діяльності Почаївської обителі – архімандрита Почаївської лаври Амвросія і професора богослов'я А. Хойнацького, що обґрунтовували її історичну православність. За пропонованою ними схемою написані праці І. Галаніна, В. Левицького, Е. Крижанівського. Попри те, зазначено їх джерелознавчу важливість для сучасного історика.

У радянській історіографії релігійно-церковна проблематика не отримала комплексного й об'єктивного аналізу. Більшість праць були ідеологічно заангажованими. Основна увага акцентувалася на зв'язках РПЦ із царизмом, обґрунтовувалася її антинародна сутність, що призвело до виникнення певних стереотипів і штампів. У 1950-х рр. у контекст досліджень соціально-економічних процесів, класової боротьби та державно-правових відносин у Російській імперії було включено діяльність РПЦ, зокрема на Правобережній Україні в XIX ст. Аналіз фінансово-господарського комплексу монастирів подано у колективній монографії за редакцією А. Клебанова, працях А. Комісаренка, І. Булигіна, Я. Водарського. Для з'ясування місця монастирів у системі еволюції аграрних відносин на Правобережжі нам були корисні дослідження Р. Оксенюка і Н. Теплицького.

Із числа українських діаспорних науковців виокремлено праці І. Огієнка, присвячені Почаївській обителі, у яких проаналізовано економічний та книговидавничий сегмент її діяльності. Місце і роль Почаївського монастиря, як релігійного і духовного національного центру, знайшло своє відображення у багатотомній історії української Церкви В. Власовського, студіях Д. Дорошенка, С. Жука та В. Липинського.

Сучасна українська історіографія успішно долає ідеологічні штампи минулого, використовуючи нові методологічні підходи, значну увагу приділяє всебічному вивченню ролі релігії і Церкви в суспільно-політичному та культурному житті України. Засадничі принципи дослідження історії Церкви, як-от, історизму, наукової об'єктивності, позаконфесійності, плюралізму, конституційності, сформульовано у томі «Православ'я в Україні» за редакцією В. Климова десяти томника «Історія релігії в Україні» за редакцією А. Колодного. Ґрунтовне відображення церковно-релігійних процесів в Україні в їх історичному розвитку, місце і роль у них монастирів, отримали в працях О. Буравського, С. Жилюка, В. Рожка, Н. Стоколос, О. Сагана, Р. Шеретюк, та низки інших учених.

Помітним внеском у з'ясування місця і ролі монастирів України у синодальний період є студії: В. Дудара, О. Кравченка, П. Олешка, С. Сторожука, Ю. Стецика, О. Чирикова. Питання еволюції системи єпархіального управління РПЦ досліджено у працях І. Шугальової, П. Карашевича та інших. Використано розвідки О. Карліни, Н. Лавріненка, П. Олешка, О. Прищепи, Я. Цецика, предметом дослідження яких є окремі

аспекти економічного розвитку монастирів України. Низка статей автора цього автореферату присвячена аналізу правових засад та фінансово-господарської діяльності Почаївської лаври у ХІХ – на початку ХХ ст.

Серед учених, чії праці присвячені дослідженню історії становлення та розвитку друкарства, освітніх закладів у Почаївській обителі варто виокремити Я. Ісаєвича, С. Бричок, В. Бизина, Т. Горбаченка, А. Запаска, О. Кошолопа, В. Милька, І. Петренка, В. Собчука, М. Тимошика. Проблематиці формування архітектурного комплексу лаври присвячена праця В. Луца.

Зазначено відсутність комплексних досліджень правових засад та фінансово-економічної діяльності Почаївської лаври. Відтак, нами опрацьовувалися праці українських дослідників, у яких проаналізовано законодавчу, управлінську системи Російської імперії, функціонування її фінансово-господарського комплексу в окремих регіонах. Зокрема, ми спиралися на праці М. Бармака, І. Горбинченко, В. Железняка, Е. Правиліної, В. Шандри, які досліджують систему державного управління в Російській імперії. Соціально-економічні відносини, розвиток промисловості та аграрного виробництва на Правобережній Україні кінця ХІХ – початку ХХ ст. опрацьовано у роботах А. Криськова, М. Москалюка, В. Перевозчикова, М. Близняк, В. Венгерської, О. Тимчик, А. Ткаченка, В. Теплицького, В. Молчанова, В. Павлюка. Проблематика цих досліджень уможливила з'ясування місця і ролі фінансово-господарського комплексу Почаївської лаври, оптимальність його структури, динаміку розвитку економічних відносин на Волині.

Серед зарубіжних дослідників, котрі приділили увагу вивченню державно-церковних відносин, аналізу структури управління РПЦ та її законодавчої бази, особливостям функціонування монастирських комплексів, доцільно відзначити праці С. Алексеєва, Є. Афанасьєва, А. Доброклонського, А. Конюченка, Є. Нікішина, А. Ніколіна, В. Федорова, В. Ципіна та інших.

Отже, здійснений аналіз історіографії проблеми дозволив з'ясувати, що внесок вітчизняних і зарубіжних учених у досліджувану нами тему, починаючи від ХІХ ст. і до сучасного періоду, є досить вагомим. Проте актуальність теми, а також відсутність спеціальних студій свідчать про необхідність її поглибленого вивчення. Низка важливих питань, що стосуються правових засад діяльності Почаївської лаври, функціонування її фінансово-господарського комплексу впродовж першої третини ХІХ ст. – початку ХХ ст. залишаються ще недостатньо вивченими.

Основою джерельної бази дослідження є документи і матеріали державних архівів. Нами опрацьовані документи ЦДІАК України, ЦДІАЛ України, держархівів Тернопільської та Житомирської областей, використано стародруки з ЛННБ України ім. В. Стефаника. Більшість матеріалів дисертації

становлять комплекси архівних матеріалів, що знаходяться у Держархіві Тернопільської обл. (ф. 285 «Почаївська Свято-Успенська Лавра»).

Джерельна база дисертаційного дослідження поділена на п'ять груп: перша – документи правового становища та управлінської діяльності Почаївської лаври; друга – фінансово-кредитна документація; третя – документи виробничого (промислового і аграрного) комплексу та будівельних робіт; четверта – документи фінансового забезпечення навчальних закладів та книгодрукування; п'ята – опубліковані документи, статистичні збірники, матеріали періодичної преси середини XIX – початку XX ст.

Перша група документів переважно репрезентована фондами, що зберігаються у ЦДІАК України. Зокрема, фонди: 2098 «Почаївський чоловічий монастир»; 442 «Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора»; 127 «Київська духовна консисторія»; 442 «Київський, Подільський і Волинський генерал-губернатор 1796–1916 рр.»; 533 «Київський військовий генерал-губернатор, 1796–1832 рр.». У них представлено пласт матеріалів, що стосуються обставин заснування обителі, фундаційної історії Почаївського монастиря та взаємин з органами державної влади, проведення адміністративно-територіальної реформи на новоприєднаних землях після поділів Речі Посполитої. Для вивчення правових засад діяльності єпархій на Правобережній Україні використані матеріали Держархіву Житомирської обл. Окремі документи ф. 1 «Волинська духовна консисторія» стосуються утворення Волинської єпархії, управління єпархіями РПЦ, морального і матеріального стану православного духовенства на Волині. Інформація про формування вертикалі управління Почаївською лаврою, діяльність Духовного собору відображено у матеріалах Держархіву Тернопільської обл.

Аналіз архівних документів другої групи, а це – річні лаврські звіти: «Річний звіт по лаврі», «Звіт по лаврському казначейству, економії, бібліотеки та іншим відомствам», «Звіт книги прибутків і видатків грошей по лаврському сховищу», «Звітна книга прибутків і витрат по лаврських сумах» та інші дозволили встановити факт включення лаври у російську банківсько-кредитну систему, з'ясувати джерела накопичення коштів, їх облік, зберігання та розподіл на необхідні церковні й господарські потреби. Документами підтверджено кредитну діяльність лаври для позичальників з числа переважно поміщиків і купців.

Вивченню господарського потенціалу лаври сприяли документи третьої групи, що відображають діяльність промислового і аграрного виробництв, ведення будівельних робіт, функціонування об'єктів інфраструктури тощо. Неабияку цінність становлять справи, що уможливили систематизацію даних про монастирське землеволодіння, яке впливало на формування пріоритетних напрямків аграрної діяльності почаївського чернецтва. Його структура змінювалася внаслідок реформ 1861 р. та 1905 р. До цієї ж групи джерел належать: матеріали про функціонування промислів і промислових виробництв. Зокрема, про створення свічкового, цегляного та вапняного заводів; річні звіти, що містять статистичні дані діяльності заводів та кількості виготовленої ними продукції; зведені відомості заробітної плати штатних та найманих працівників. Розвиток інфраструктури

лаври відображено у документах, що стосуються будівництва готелів, створення фотостудії, телеграфного відділення та поштової станції, аптеки тощо.

До четвертої групи включено документи, у яких відображено видатки на освітянську діяльність (звітна документація про фінансування навчальних закладів, повне і часткове утримання учнів, заробітну плату вчителів тощо) та розбудову архітектурного комплексу лаври (будівництво, ремонт та реставрацію культових і господарських приміщень, доріг та інших споруд, а також храмів за межами Почаєва). Аналіз фінансових документів про витрати на функціонування друкарні є суттєвим доповненням до вже відомих фактів розвитку друкарської справи. Зокрема, закупівля потужних друкарських верстатів є не лише свідченням технологічності й високої якості друкованої продукції, а швидше необхідності розширення її асортименту (книги, газети, листівки, портрети, копії ікон тощо) з метою пропаганди православ'я.

Відзначено наукову цінність збірників опублікованих документів і матеріалів («Полное собрание законов Российской империи», «Указы Святейшего Правительствующего Синода 1721–1878 pp.»). Їх тематична спрямованість уможливила з'ясування правових засад діяльності РПЦ, характеру відносин представників урядових структур з кліром, напрямків згортання діяльності Римо-Католицької та Греко-Уніатської Церков на Волині.

Інформативним джерелом діяльності єпархій РПЦ, монастирів і лавр у межах імперії є статистичні збірники: «Описание монастырей в Российской империи ныне находящихся», А. Забелин «Военно-статистическое обозрение Волынской губернии», П. Батюшков «Волинь», Н. Теодорович «Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии». У них подано кількісні показники діяльності єпархій, монастирів, церков, кліриків тощо. Ці збірники були корисними для визначення місця господарського комплексу Почаївської лаври в структурі економіки Волині та здійснення порівняльної характеристики з іншими виробництвами.

Важливим документальним джерелом дисертації є періодичні видання, які відтворюють дух епохи та дозволяють краще зрозуміти історичну атмосферу того часу. Поєднання архівних документів з опублікованими матеріалами, пресою («Киевская старина», «Волынские епархиальные ведомости») сприяли розширенню джерельної бази дисертації.

У дисертаційній роботі використано методи та наукові принципи історичного пізнання. Беручи до уваги міждисциплінарний характер теми, з метою виокремлення ключових аспектів, що структурно відображають: питання правового становища та фінансово-господарської діяльності Почаївської лаври у 1831–1914 pp.; відтворення історичних процесів, подій та явищ, що мали місце на території Волині у зазначений період; особливості реалізації російської державної політики у Волинській губернії та щодо Почаївської лаври, були використані загальнонаукові (критичного аналізу, синтезу, індукції та дедукції, історичний і логічний, системно-структурний) та спеціально-наукові методи дослідження (історико-генетичний, діахронний,

історико-системний, порівняльно-історичний, статистичний, метод економічного аналізу, бібліографічної й архівної евристики).

Доведено, що історіографічна, джерельна та теоретико-методологічна база дослідження є репрезентативною й уможливила цілісно й об'єктивно проаналізувати правове становище та фінансово-господарську діяльність Почаївської лаври у 1831–1914 рр.

У другому розділі – **«Правові засади діяльності Почаївської обителі у Російській імперії 1831–1914 рр.»** встановлено, що упродовж ХІХ – початку ХХ ст. у Російській імперії відбувався процес зміцнення абсолютної влади монарха. Побудовано вертикаль управління і контролю над церковними інституціями РПЦ, що знайшло своє відображення у формулі «Православ'я. Самодержавство. Народність». На час входження Волині до складу Російської імперії Св. Синод володів усіма необхідними законодавчими інструментами для інтеграції віруючих у релігійне життя РПЦ.

Висвітлено систему управління Волинської єпархії, що отримала статус третього класу в структурі єпархій РПЦ. Головним органом управління єпархії була духовна консисторія, яка під керівництвом Св. Синоду та єпархіального архієрея здійснювала розпорядчі та судові функції. Адміністративно-церковна влада в межах Волинської губернії належала повітовим духовним управлінням, а від 1864 р. – благочиніям. Юрисдикція консисторії поширювалася на Почаївську лавру та інші монастирі Волині.

Доведено, що передача Почаївського монастирського комплексу як потужного духовного, культурного і господарського центру у власність РПЦ, була закономірною, етапною подією цілеспрямованої боротьби російської влади з Греко-Уніатською Церквою. Витіснення василіан із Почаївського монастиря стало одним із мотиваційних чинників закриття їхніх монастирів у Волинській, Київській і Подільській губерніях. Переведення католицьких і греко-уніатських монастирів у юрисдикцію РПЦ передбачало створення певної правової бази – низки указів і постанов, які регулювали діяльність чернецтва і монастиря. Включення Почаївського монастиря у структуру РПЦ відбувалося на підставі уже прийнятих документів та спеціальних указів щодо нього. Згідно із класифікацією, Почаївська обитель була зарахована до штатних монастирів першого класу, які отримували від держави фінансування. Внутрішнє життя лаври визначалося статутом монастиря, указами Св. Синоду, розпорядженнями духовної консисторії, «Інструкцією благочинному монастирів» від 1821 р. та «Інструкцією Духовного собору Почаївської лаври про обов'язки лаври за зразком інструкції Києво-Печерської лаври». Її майнові права (оренда, купівля, продаж нерухомості та земельних угідь, будівництво нових споруд) регулювалися церковними канонами, нормативними актами, затвердженими Св. Синодом.

З'ясовано, що функції управління лаври священноархімандрит, він же єпископ Волинський і Житомирський, делегував намісникові монастиря. Вищим управлінським органом був Духовний собор, у компетенції якого були питання, що стосувалися релігійно-церковного і фінансово-господарського життя обителі. Ці сфери діяльності контролювалися його членами: намісником,

казначеем, економом, ризничим, благочинним, скарбником, друкарем. Аналіз «Інструкції Духовного собору» та звітних документів вказує на взаємоконтроль діяльності членів собору, обов'язок ведення звітності, особливу вимогливість та увагу до руху обігових коштів та майна. На посади ієромонахів та ієродияконів, які здійснювали керівництво, запрошувалися особи не лише Волинської, а переважно інших губерній Російської імперії. Ієрархічна структура насельників обителі дозволяла контролювати виконання покладених на них обов'язків і забезпечувати усі сфери життєдіяльності лаври.

У третьому розділі «Господарська діяльність Почаївської лаври у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.» встановлено, що основними джерелами фінансових надходжень були: фінансово-кредитна, господарська і церковна діяльність. У відсотковому співвідношенні кошти розподілялися наступним чином: 55 % – зберігалися на банківських рахунках; 14 % – становив прибуток від реалізації продукції свічкового заводу; 9 % – від реалізації сільськогосподарської продукції; 6 % – від реалізації друкарської продукції; 11 % – «кружка»; 4 % – церковна сума; 1 % – пожертви.

Фінансово-кредитна діяльність Почаївської лаври включала усі види обігу коштів, які забезпечували її життєдіяльність: традиційні надходження від вірян, що мали різні форми пожертв (коштовні подарунки, «кружка», «гаманцевий збір», «церковна сума», треби), кредитування й позичкові операції, рух коштів на банківських рахунках, державне фінансування, сплата податків.

З'ясовано, що найщедрішими жертводавцями були імператор, його родина, найближче оточення, високопосадовці, які дарували культові предмети із дорогоцінних металів, книги, ікони, одяг, золоті й срібні прикраси тощо. Зазвичай, їх не фіксували в облікових книгах й зберігали у лаврському сховищі. Серед зазначених форм пожертв від пересічних віруючих найбільш прибутковою була «кружка». Річні суми «кружки» в окремі роки перевищували прибутки від виробництва свічкового заводу. І в другій половині ХІХ ст. коливалися в межах від 5382 руб. сріблом (1860 р.) – до 69728 руб. (1902 р.)¹. «Церковна сума» включала прибутки від реалізації хрестиків, ікон, просфор, карточок з виглядом Почаївської лаври тощо. Максимальні «церковні» суми у той же період зростали від 2491 руб. сріблом (1854 р.) – до 26121 руб. (1902 р.). «Гаманцевий збір» формувався під час літургії. Оскільки «гаманцевий збір» та надходження від треб не фіксувалися в документах окремим рядком, суми від їх надходжень не встановлено.

¹У досліджуваний період в Російській імперії проведено низку грошових реформ: з 1 січня 1840 р. головним засобом платежу був срібний рубль із вмістом чистого срібла 4 золотники 21 доля (18 гр. чистого золота). Державні асигнації визнавалися допоміжними грошовими знаками (мали незмінний курс – 3 руб. 50 коп. асигнаціями за 1 срібний рубль). У 1877 р. грошова система була двовалютною зі змінним курсом валют: з паперовим рублем, як основним засобом розрахунків, і золотим монетним рублем, як спеціальною валютою для зовнішньої торгівлі. Срібний рубль фактично зник з обігу і використовувався лише для облікових цілей. За результатом грошової реформи С. Вітте 1895–1897 рр. паперовий рубль прирівняли до 17,424 долі чистого золота або 1/10 імперіала. З 1898 р. випуск 7,5 і 15 рублів золотом припинився. На всіх кредитних білетах вказувалося: «Державний банк розмінює кредитні білети на золоту монету без обмеження суми (1 руб.=1/15 імперіала, містить 17,424 частки чистого золота)», напис відповідав дійсності до 27 липня 1914 р.

Встановлено, що за умови відсутності розвинутої системи кредитування фізичних осіб у першій половині XIX ст. ці послуги надавала Почаївська лавра. Грошова реформа 1839 р. та наступні економічні реформи сприяли поживленню товарно-грошових відносин, позитивно вплинули на розвиток державної банківської системи Російської імперії. Обитель користувалася послугами банків: Державного банку, Санкт-Петербурзької опікунської ради, Кременецького казначейства, комерційних та позичкових банків, отримуючи відсотки від розміщених капіталів. Суми банківських вкладень, які наприкінці XIX ст. перевищували 200 тис. руб. сріблом і від 1840 р. не були меншими, ніж 100 тис. руб. сріблом, вказують на стабільну динаміку фінансового розвитку лаври, її потужний потенціал. Включена у систему товарно-грошових відносин Російської імперії, Почаївська лавра виконувала податкові зобов'язання. Сплачуючи державні податки, лавра запроваджувала власні, насамперед, для селян, які орендували землю, приміщення тощо.

Досліджено промислову діяльність Почаївської лаври, що було важливим сегментом її господарювання. Обитель розвивала шість видів промислів, з яких упродовж другої половини XIX – початку XX ст. не втратили свого економічного значення бджільництво, млинарство, лісове господарство та гуральництво. Проаналізовано економічну ефективність свічкового, цегляного, вапняного заводів, деревообробного виробництва, видобуток каменю. Встановлено, що закупівля нового обладнання, залучення світських спеціалістів сприяли рентабельності виробництв. Найбільш прибутковим був свічковий завод, що обумовлювалося монополією обителі у цій сфері виробництва та стабільним попитом на свічкову продукцію. Виробництво цегли, вапна та видобування каменю було орієнтовано переважно на власні потреби і за умов ведення щорічних будівельних робіт, становило суттєву статтю економії коштів.

Проаналізовано участь лаври у проведенні сезонних торгів і ярмарок, обумовлених поживленням торгово-грошових відносин у другій половині XIX ст. та сприятливим географічним розташуванням на межі двох держав – Російської та Австрійської/Австро-Угорської імперій. Основу дрібного підприємництва обителі становили торгівля релігійно-культовими предметами, продукцією сільського господарства і промислових виробництв, орієнтованого на ринки Волинської губернії.

З'ясовано, що процес накопичення Почаївською лаврою земельних володінь тривав упродовж досліджуваного періоду й становив: на початку XIX ст. – 64 дес. землі (69,76 га); у другій половині XIX ст. (до скасування кріпосного права) – 632 дес. землі (688,88 га); у 1868 р. – 386 дес. (420,74 га); у 1893 р. – 384 дес. (418,56 га). Окрім того, лавра у 1868 р. мала 170 дес. лісу. У різні роки обитель володіла селами: Орля, Граби, Олендри, Старий і Новий Почаїв, Будки, Бережна, Червона Лука, Вигода і частиною села Комарівка. Господарство монастиря було представлене п'ятьма фільварками: Старо-Почаївський, Ново-Почаївський, Будецький, Комаровецький і Червонолуцький. До 1861 р. Почаївській лаврі належало 1230 осіб кріпосних селян. Попри передачу значної кількості земельних площ місцевим органам влади, зменшення кількості

фільварків (у власності лаври залишилися Старо-Почаївський, Ново-Почаївський, Будецький і Комаровецький фільварки) внаслідок відміни кріпосного права у 1861 р., у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. Почаївська лавра була одним із найбільших землевласників Волині.

З'ясовано, що розвиток аграрно-тваринницького комплексу включав вирощування зернових культур, городництво, садівництво, розведення великої і малої рогатої худоби, птахівництво. Основні монастирські угіддя знаходилися на незручних для обробітку землях (у болотистих місцевостях, під лісом), на яких вирощували технічні культури, але, зазвичай, зернові – пшеницю, ячмінь, гречку, овес. Більша частина врожаю городніх культур забезпечувала потреби лаврської трапезної. Власністю Почаївської лаври було шість садів, у яких працювали від 20–26 осіб, переважно садівники, найняті на роботу, і послушники. Частину садів лавра передавала в оренду. У тваринництві та птахівництві помітною була тенденція як до збільшення, так і скорочення поголів'я. Чисельність рогатої худоби та птиці задовільняла внутрішні потреби обителі.

Наголошено на включенні Почаївської лаври у процес утвердження капіталістичних відносин на території Волині упродовж XIX ст., що супроводжувалося впровадженням нових організаційно-правових форм господарювання, забезпечуючи управління виробництвом, транспортом, торгівлею, стимулювало розвиток інфраструктури, що своєю чергою сприяло паломництву і покращенню життєдіяльності городян.

Встановлено, що від 1833 р. при лаврі формувався штат працюючих, яким виплачувалася заробітна плата згідно із посадовими обов'язками. Державне фінансування на утримання обителі, оплата праці штатних і найманих працівників регулювалася положенням про монастирі Волинської єпархії. Заробітна плата монахів і братії лаври суттєво не відрізнялася від оплати праці державних службовців у Волинській губернії. Окремою статтею видатків обителі була виплата заробітної плати найманим працівникам, яка виплачувалася із бюджету обителі. Критеріями найму робітників були вміння і професійні навички, а не конфесійна приналежність особи.

У четвертому розділі **«Фінансово-матеріальне забезпечення розвитку освіти, книгодрукування і храмового будівництва»** зазначено на тому, що діяльність освітніх закладів, друкарні та розбудова архітектурного комплексу здійснювалися переважно коштом Почаївської лаври й мали ідеологічне спрямування.

Досліджено, що упродовж 1831–1914 рр. при Почаївській лаврі функціонувало сім освітніх навчальних закладів: початкова школа для дітей штатних слуг (1848 р.); навчально-ремісничє училище для дітей селян і «бідних батьків духовного звання» (1869 р.), яке в 1886 р. реорганізовано у двокласну церковно-парафіяльну школу, а в 1890-х рр. – у другокласну церковно-учительську школу, що готувала учителів для шкіл грамоти; двокласна єпархіальна церковно-учительська школа, яка готувала учительські кадри для церковно-парафіяльних шкіл Волині (1890 р.) і згодом перенесена у Житомир; Почаєво-лаврська школа грамоти для дітей обох статей, різних віросповідань та

станів (1897 р.); іконописна школа. Їх головною метою було релігійно-моральне і патріотичне виховання учнів, що забезпечувалося вивченням церковнослов'янської мови, богослужбових книг, катехізису, церковного співу тощо.

Створення навчальних закладів та їх реорганізація відбувалися у рамках законодавства Російської імперії, коштом лаври і частково Кременецького повітового староства. Витрати на утримання навчальних закладів мали динаміку зростання, що пов'язано з ціною політикою держави на продукти харчування, книжкову продукцію та канцелярські приладдя, дитячий одяг, засоби гігієни тощо. У 1873 р. щорічна сума на утримання учня школи складала 2250 руб. сріблом й після проведення грошової реформи залишалася стабільною.

З'ясовано, що кількість учнів ремісничого училища впродовж 1869–1883 рр. становила 33–39 осіб; у 1888 р. в лаврській церковно-парафіяльній школі навчалася 50 дітей; у церковно-учительській школі в 1903 р. навчалася 69 учнів. Від середини ХІХ ст. – до початку 1914 р., у навчально-ремісничому училищі й двокласній церковно-приходській школі здобули освіту близько 500 дітей із Кременецького повіту.

Встановлено, що керівництво Почаївської лаври активно займалося модернізацією друкарського виробництва, проводячи закупівлі друкарських верстатів, приладдя, шрифтів, засобів гравіювальної техніки, фарб, паперу тощо. Оновлення друкарського виробництва мало наслідком збільшення обсягу друкованої продукції (8500–9500 од. щорічно) та його прибутків. Основу друкованої продукції становили богословські, релігійно-полемічні, історичні твори та часописи. На початку ХХ ст. для потреб друкарні збудовано окремий двоповерховий корпус.

З'ясовано структуру фінансування розбудови архітектурного комплексу, що включало вартість будівельних матеріалів, заробітну плату найманим працівникам та гонорари архітекторам. На будівництво культових споруд у 1833–1911 рр. витрачено майже 206 тис. руб. сріблом; ремонтно-будівельні роботи у 1832–1899 рр. – понад 37 тис. руб. сріблом; розпис інтер'єрів у 1834–1888 рр. – майже 60 тис. руб. сріблом. Заощадити частину коштів дозволяло власне виробництво цегли, вапна, каменю, дерев'яних конструкцій. Окреслено обставини зведення основних культових споруд: дзвіниці, архієрейського дому, службового корпусу, Троїцького собору, Святих воріт; облаштування церков преподобного Іова Ігумена Почаївського, Варваринської, преподобних Антонія і Феодосія Печерських; проведення реконструкції Теплої (з 1862 р. мала назву Св. Трійці) й Печерної церков. Їх ідеологічним стрижнем став православний зміст Почаївської лаври. Будівництво Троїцького собору ініціювалося архімандритом А. Храповницьким як символ міцності духу Російської держави та РПЦ. Простежено зведення господарських споруд: кам'яного муру навколо території обителі, нового свічкового заводу, книжкової лавки, готелю, паломницького дому, братської лікарні, торгових лавок біля Святих воріт, кузні, бані тощо.

Доведено, що Духовний собор спрямовував кошти на будівництво та

реконструкцію храмів на території Волинської губернії, спорудження пам'ятників окремим видатним постатям історії та культури Російської імперії.

У **висновках** узагальнено результати дисертаційного дослідження та сформульовано основні його положення, що виносяться на захист:

– історіографічна та джерельна база дослідження є значимою за своїм змістом й уможливила комплексне і цілісне вивчення правових засад та фінансово-господарської діяльності Почаївської лаври у 1831–1914 рр. Більшість джерел, використані під час написання дисертаційної роботи, раніше не публікувалися й уведені до наукового вжитку вперше. Принципи та методи, що застосовувалися під час здійснення дослідження, забезпечили вирішення наукових завдань;

– упродовж XIX – початку XX ст. в Російській імперії відбувався процес зміцнення самодержавної влади. Від часу заснування Св. Синоду РПЦ поетапно ставала частиною державного механізму. Св. Синод, наділений законодавчими і контролюючими функціями, у співпраці з іншими державними відомствами, регулював усі сфери життєдіяльності РПЦ. На час входження Волині до складу Російської імперії Св. Синод володів усіма необхідними законодавчими інструментами для інтеграції віруючих у православ'я. Включення Почаївського монастиря в структуру РПЦ відбувалося на підставі уже прийнятих документів, проте процедура передачі Почаївського монастиря вимагала спеціальних розпоряджень щодо створення комісії з питань обліку майна та коштів; керівного і кадрового складу почаївських насельників; охорони обителі, переселення почаївських василіанських ченців в інші монастирі тощо;

– діяльність Почаївської лаври регулювалася указами і постановами Св. Синоду і Волинсько-Житомирської єпархії. Загальне керівництво лаври здійснював священноархімандрит (єпископ Волинський і Житомирський), який делегував управлінські функції намісникові монастиря – архімандриту. Останній очолював вищий управлінський орган лаври – Духовний собор, членами якого були основні посадові особи та досвідчені ченці. У компетенції Духовного собору були питання, що стосувалися релігійно-церковного і фінансово-господарського життя обителі;

– Почаївська лавра створила власний виробничий комплекс з притаманними йому характеристиками (використання найманої праці робітників та її оплата, закупівля сировини і обладнання, реалізація продукції тощо), який був включений у систему виробничих відносин Волинської губернії. З огляду на аграрний характер економіки краю, його структуру можна вважати сегментом обробної промисловості, що була домінуючою в економіці регіону;

– структура фінансово-кредитної діяльності Почаївської лаври включала церковні пожертви, рух коштів на банківських рахунках, кредитування і позичкові операції, державне фінансування, сплату податків тощо;

– потужний економічний потенціал Почаївської лаври уможливив накопичення необхідних коштів для подальшої розбудови культових і господарських споруд, розвитку власної інфраструктури, модернізації друкарського виробництва та фінансування семи освітніх навчальних закладів.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА ВИСНОВКИ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНІ У ПУБЛІКАЦІЯХ:

I. Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Мартинів Ю. І. Організаційна структура господарського комплексу Почаївської лаври XIX – початку XX ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2011. Вип. 1. С. 22–25.

2. Мартинів Ю. І. Видавнича діяльність Почаївської лаври // Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського. Історичні науки. 2012. Вип. 3.33. С. 97–102.

3. Мартинів Ю. І. Почаївська лавра як осередок освіти на Волині в XIX – на поч. XX ст. // Збірник наукових праць Волинські історичні записки. 2012. Т. 8. С. 96–99.

4. Мартинів Ю. І. Фінансове та матеріально-технічне становище Почаївської лаври в кінці XIX – на поч. XX ст. // Сборник научных трудов SWorld. Иваново. 2013. Выпуск 3. Т. 41. С. 95–100.

5. Мартинів Ю. І. Почаївський монастир у XVII – початку XVIII ст. // Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського, Історичні науки. 2013. Вип. 3.34. С. 53–57.

6. Мартинів Ю. І. Діяльність Почаївської лаври по збереженню пам'яток історико-культурної спадщини // Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського. Історичні науки. 2013. Вип. 3. 35. С. 71–75.

7. Мартинів Ю. І. Формування архітектурного комплексу Почаївської лаври в 1831–1920 рр. // Аналітико-інформаційний журнал СХІД. Січень-лютий 2014. Вип. 1. С. 150–154.

8. Мартинів Ю. І. Формування системи внутрішнього управління Почаївською лаврою у синодальний період // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2018. Вип. 1. Ч. 2. С. 67–72.

II. Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

9. Мартинів Ю. І. Почаївська лавра як осередок освіти Волинського краю // «Документальна спадщина Полтавщини: минуле, сучасне, перспективи»: Матеріали всеукраїнської наукової конференції, 12 серпня 2008 р. м. Полтава / Ред. кол.: Удод О. А., Білоус Г. П., Волошин Ю. В. м. Полтава, 2008. С. 156–160.

10. Мартинів Ю. І. Видавнича діяльність Почаївської лаври // Всеукраїнська науково-практична конференція (до 90-річчя Луганського національного університету імені Тараса Шевченка): «Сучасна бібліотека в інноваційному освітньому просторі і системі підвищення якості освіти», 17–18 березня 2011 р. м. Луганськ / Ред. кол.: Ж. В. Марфіна, О. В. Бикова, К. О. Шарамет. Луганськ, 2011. С. 345–350.

11. Мартинів Ю. І. Почаївський монастир в документальних джерелах ДАТО // II міжнародна науково-практична конференція (до 100-річчя Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського): «Аркасівські читання», 27–28 квітня 2012 р. м. Миколаїв / Ред. кол.: Гуржій О. І., Даниленко В. М., Кульчицький С. В., Макушенко Я. С. Миколаїв, 2012. С. 319–321.

12. Мартинів Ю. І. Періодичні видання Почаївської лаври як джерело вивчення Волинського краю // III міжнародно-практична конференція (до 100-річчя Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського): «Аркасівські читання», 26–27 квітня 2013 р. м. Миколаїв / Ред. кол.: Гуржій О. І., Даниленко В. М., Кульчицький С. В., Кокошко В. І. Миколаїв, 2013. С. 291–293.

13. Мартинів Ю. І. Вплив господарського комплексу Почаївської лаври на економічний розвиток краю у XIX – початку XX ст. // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій (Пам'яті митрополитів Василя (Липківського) та Іоана (Боднарчука), 27–28 листопада 2014 р. м. Тернопіль / За заг. ред.: Е. Бистрицької (гол. ред.), І. Зуляка, О. Сагана, Л. Филипович, 2014. С. 38–41.

14. Мартинів Ю. І. Включення Почаївського монастиря у структуру РПЦ в 1831–1833 рр. // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства» (до 420-ліття укладення Берестейської унії, 70-ліття Львівського «псевдособору» 1946 р.), 21–22 квітня 2016 р. м. Тернопіль / За заг. ред.: Е. Бистрицької (гол. ред.), А. Колодного, П. Яроцького, 2016. С. 53–59.

АНОТАЦІЯ

Мартинів Ю. І. Правове становище та фінансово-господарська діяльність Почаївської лаври у 1831–1914 рр. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01. – Історія України. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2018.

У дисертації комплексно і всебічно, на основі залучення широкого кола архівних матеріалів, досліджено правове становище та фінансово-господарську діяльність Почаївської лаври у 1831–1914 рр. З'ясовано правові засади діяльності обителі в складі РПЦ та особливості її внутрішнього управління. Визначено структуру фінансово-кредитної сфери, розвитку промислового і сільськогосподарського виробництва, виокремлено найбільш прибуткові сфери господарювання. Досліджено джерела фінансування навчальних закладів, друкарні, розбудову архітектурного комплексу, об'єктів інфраструктури.

Ключові слова: Почаївська лавра, Почаївська друкарня, Почаївський архітектурний комплекс, Волинська єпархія, Російська імперія, Греко-Уніатська Церква, РПЦ, Св. Синод, василіани, релігія.

АННОТАЦИЯ

Мартынив Ю. И. Правовое положение и финансово-хозяйственная деятельность Почаевской лавры в 1831–1914 гг. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01. – История Украины. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, Тернополь, 2018.

В диссертации комплексно и всесторонне, на основе привлечения широкого круга архивных материалов, исследовано правовое положение и финансово-хозяйственную деятельность Почаевской лавры в 1831–1914 гг. Выяснено правовые основы деятельности обители в составе РПЦ и особенности ее внутреннего управления. Определена структура финансово-кредитной сферы, развития промышленного и сельскохозяйственного производства, установлены наиболее прибыльные сферы хозяйствования. Исследованы условия финансирования учебных заведений, типографии, развития архитектурного комплекса, объектов инфраструктуры.

Ключевые слова: Почаевская лавра, Почаевская типография, Почаевский архитектурный комплекс, Волынская епархия, Российская империя, Греко-Униатская Церковь, РПЦ, Св. Синод, василиане, религия.

ANNOTATION

Martyniv Y. I. Legal status, financial and economic activity of the Pochayev Lavra from 1831 to 1914 years. – Professional scientific work on the rights of manuscript.

Thesis for scientific degree of Candidate of Historical Science Specialty 07.00.01. – History of Ukraine. – Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University, 2018.

The choice of the research is motivated by the need of compound and deep learning of the history of Pochayev Lavra, because it is one of the most significant centers of religion life in Volyn region. It is proved that the transference of Pochayev monastery in to the structure of Russian Orthodox Church was logical, stage action of profound struggle of Russian government against Greco-Uniate Church. The influence of Lavra during centuries was based not only on country's orthodox ideology but by it's powerful financial state that combined it to government institutes, the members of different professions and confessions. The research of economic part of Lavra's life will give opportunity to understand mechanisms of its function, the sources of financing, the place and meaning of its household complex in the realization of educational programs ,the developing of book publishing, building and reconstruction, the development of proper infrastructure.

The respondent on the base of the compound research have characterized the household activity of Pochayev Lavra in 1832–1914 years. The legal base of running and development of economic household complex of Pochayev Lavra was researched. The system of inner management of Pochayev Lavra (which was made by Holy Synod and was regulated by the charter of the monastery ordinances of the Holy

Synod, orders of the spiritual consistory, «Instruction of the deaneries» (1821) and «Instruction of the Spiritual Cathedral of the Pochayev Monastery on the duties of the laurels in accordance with the model of the instructions of the Kiev-Pechersk Lavra» is depicted.

The financial and lending activities of the Pochayev Lavra included all types of circulation off funds that ensured its livelihoods: traditional revenues from the faithful (valuable gifts, «mug», «walletcollection», «churchsum», crafts), various types of lending and loan operations, movement funds on bank accounts, state financing, payment of taxes, etc.

The main segments of the management of the Lavra, which were industrial and agricultural production, were investigated. The economic efficiency of candle, brick, lime plants, woodworking, stone extraction, participation of the laurels in the conduct of seasonal auctions and fairs has been analyzed. The structure and dynamics of the agrarian-livestock complex development are shown.

The inclusion of the Pochayev Lavra in the process of establishing capitalist relations in the territory of Volyn was established, which was accompanied by the introduction of new organizational and legal forms of management and stimulated the development of infrastructure.

It is proved that the state funding for the maintenance of the monastery, the remuneration of regular and wage workers was regulated by the provisions on the monastery of the Volyn diocese.

The inclusion of the Pochayev Lavra in the process of establishing capitalist relations in the territory of Volyn was established, which was accompanied by the introduction of new organizational and legal forms of management and stimulated the development of infrastructure.

It is highlighted the economic conditions of the functioning and financing of educational institutions and the modernization of the printing press at the Lavra. It was established that the growth of the number of schools in the Pochayev Lavra was conditioned by Russian legislation, which provided exclusive rights to the Orthodox clergy to establish primary education institutions. The main directions of funding for the development of the architectural complex of the Pochayev Lavra during the specified period are singled out.

Key words: Pochayev lavra, Pochayev Printing House, Pochayev Architectural Complex, Volyn diocese, Russian Empire, Greco-Uniate Church, Russian Orthodox Church, Holy Synod, Vasilians, religion.

Підписано до друку 05.11.2018 р.
Формат 60x84/16.
Папір друк. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 11/18/28-1

Віддруковано у видавничому центрі "Вектор"
46018, м. Тернопіль, вул. Львівська, 12,
Тел. 8 (0352) 40-08-12

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013р.
ФОП Осадца Ю.В.